

PÁSKÁNDI GÉZA

Megvallás

Én e könyvben egy világtörténelmi és személyes nagy pillanat – 1956 – fényében akarok egész magamra, teljes életembe, lelkembe, agyamba világítani. De a homályban maradt részekről is sejtetni szeretnék valamit. E homály nem annyira szándékos, inkább szándéktalan homály. A tablón a szükséges árnyak. Hisz általános nagy csatakép ez... Ennek kinagyított részletei majd külön következnek. Más könyvben talán. Mint a festészeti albumokban szokás. Előbb a „*total*”, a „*generál*”, aztán a „*detail*”.

Végül is: milyen voltam hát úgy 1950 körül?

A politikai szüzeket kereső „új világ” nemcsak felbuzgatott, amitől vérszemet kaphattam, hanem a fogadatlan prókatori szerepben is gyakorta illegettem magam.

Hangoskodások. Legelőbb is a „habzó száj” korszaka, amiről már beszéltem. A román politikának kellett, hogy Bukarestben legyenek a magyarság vezető lapjai, intézményei. Közel a román párthoz, mert *román* párt volt az mindig, s az is maradt. Nem mintha „igazi kommunistaként” jobb lehetett volna, hisz meggyőződhattünk: az internacionalizmus, természete szerint, a sovinizmus, a jogtalan hódítás, sőt a fasisztoidság *fedőneve* volt...

Bukarestben valójában több magyar („pesti”) könyvhöz juthattam, mint Erdélyben, vidéken. Ide sokat irányítottak, itt, többségi gyűrűben nem jelentett veszélyt, s piaca se nagyon volt. Bukarestben saját környezetemben éltem; olyan volt ez, mint egy „magyar kolónia”, a maga ünnepeivel, báljaival et cetera. Ha marxista értelmezésben is, de túl a politikusok művein sok mást is olvashattam. Volt pótolnivaló! Hiszen gyerekkorom fő olvasmányai, a mesék után otthon a *ponyvairodalom* jött... Persze becsúsztott oda egy-két Jókai, Mikszáth vagy klasszikus ifjúsági regény. Még egy-egy Shakespeare is.

A filozófia iránt a magyar költészetem át kezdtem vonzódni legelőbb. Még szinte gyermek voltam akkor. Ám verset már első elemiben írtam. Egy reggeli ima rigmusos változata volt. Jellemző: hisz változatokat teremtünk mindörökké... Szemérmesen mutattam meg egyik osztálytársamnak, aki maga is írt verset (hasonló a hasonlót keresi eleinte, amíg nem boldogul egyedül). A harcias fiúk között a versírás valahogy szégyennek számított. Volt, akit ki is csúfoltak érte. Ami jót te nem tudsz: csepüld le másnál, aki tudja. Mint az antik fabulában: savanyú a szőlő. Ez is a gyermeklélektanhoz tartozik ám! Ekkor kezdtem ráébredni először, hogy más vagyok, pontosabban: *lehetek más*. Megérezhettem a szégyen és bátorság különleges összefüggéseit, noha nem tudtam volna megfogalmazni – akkor.

Ma is távolabbról kezdem.

A fiúk *általában* azért is kevésbé szorgalmasak, mint a lányok, mert lenézik azt, ami *nem eléggé férfias*. A fiúk nem szeretnek „magolni” – ők a látványos tettekre kívánnak – ösztönösen is – készülődni. Ebbe pedig aligha fér, hogy unalmas könyv fölé hajolj túl sokáig, pláne: verset íj... Egyedül a cowboy-, a detektív- és légiósregények olvasása volt némileg kivétel. Az már inkább „férfimunka” volt. Olvastam is csóstitül, és csereberéltük nyakra-főre, s adtuk-vettük az ószeren. (Ez is kedvelt világom volt!) Egy időben kivívtam a „ponyvakirály” nevet: lévén

legtöbb ilyen könyvem... Kevés Max Brand- vagy Zane Gray- stb. regény volt, amibe ne írtam volna be *tintával* a nevem. Szegényes *ex libriseim!* E szokásom – tán kegyeletből is – megmaradt. Tehát: *férfias* – militáns! – könyvekért hevülni már maga is férfiasság volt. Hisz példaképeinkre utalók. Másik menekülésem a „kevésbé férfias” vers elől vagy a *férfias dolgok keresése* (a ponyvaolvasáson túl) a focizás volt. Persze – elemi és középiskolás fokon. De más példát is mondhatok: röstelltem volna bevallani, hogy Swift *Gulliverjét* vagy Cervantes *Don Quijotéjét* (mindkettőt még ifjúsági kiadásban) olvasom, hiszen ez „csak mesének” látszott. Márpedig csak a lányok szokták bevallani pusmogva egymásnak, hogy ők mesét még később is olvasgatnak. (Legalábbis többen s többe, mint a fiúk.) A lányokra nemigen mondják gúnyosan: könyvmoly. A molylepke selymes, lágy, puha. A lányok „kékharisnyák” lehetnek, de nem „elemista” korban. Ami azt jelenti: jobbára minden nőiesség hiányzik belőlük. Tudóskodók és emancipáltak. Valószínűleg nem csupán belső érdeklődésük, de néha külső – netán kedvezőtlen – adottságaik is ösztönzik őket, hogy ha már a nőkkel nem versenyezhetnek, a férfiak közt állják meg helyüket. Ott ugyanis ők *mégiscsak* nőnek számítanak. A versengést tehát némi ösztönös ravaszsággal – ők is kisebbségben vannak – átviszik egy olyan pályára, a férfiak közé, ahol ugyan durvább a konkurencia, de ők titokban, tán maguk előtt is rejtve, remélnék némi kivételezést. Ez egyébként más kisebbségi csoportokra is jellemző lehet. Írtam egykor a „dinasztikus mesterségekről”, melyek akár etnikum, akár vallás, akár egyéb szerint keresik a versenyképességet. Illetve: a *versenyen kívüli* jó megélhetést. A többségi pályákon aligha kedvezne nekik a szerencse – ezért a *ritkább* mesterségeket űzik, és azt apáról fiúra átadják. Igaz, hogy ilyen mesterekből nem kell annyi, de – ők sincsenek sokan. Amit veszíténe a vámon – visszanyerik a réven... Nemigen tudok róla azonban, hogy e dinasztikus szakmák képviselői szégyellnék mesterségüket. *A ritkaság épp hogy kivételesség, s így méltóság is.* Szakmai bátorságuk is erős, hiszen e szakma titkait ők ismerik, ehhez ők értenek. Nincs szégyen, tehát van önbizalom, ergo: bátorság is. A kisebbség tehát csak így körülbástyázva magát – okosan – lehet bátor vagy pláne merész.

Később is a kisebbségből, az etnikaiból másik – kivételezett – kisebbségbe rejteztem: a versírásba. Az „elit” közé. Persze az iskolában még ösztönös volt a *helyezkedés*. Az osztályban nem sok fiú írt verset, de még az iskolában sem. Legalábbis: nemigen vallották be. Ez a dolog majdnem olyan intimus volt, mint kinél-kinél – nálam is – a maszturbáció. De a „költőket” nem azért nézték le, mintha általában nem tisztelték volna Petőfi Sándort... Persze lehetett nyárspolgári hatás is némelyeknél (a költő „csavargó”, „kétes egzisztencia”, „lump fráter”, „bohém”, „ingyenélő” stb.), de a fő ok mégis az volt: férfias az, aki sportol, katona lesz, vadász, kalandos utazó, vagy semleges – de nem lenézett – polgári foglalkozást választ. Például: orvos vagy ügyvéd, vagy – pláne – mérnök lesz, s nem – teszem azt – divattervező. A mérnök férfias, mert köze van a gépekhez, ahogy a katonának rég a lóhoz és mindig a fegyverekhez. A technika világa férfias. Nem véletlen, hogy még szociális osztály szerint is a *géphez* közel állót választotta ki Marx és Engels. A munkásokat. A világtörténelmi vezető szerepre. Férfias, militáns osztálynak mutatkozott. Aki csak „láncait veszítheti”. *Prométheusszá mitizáltak egy osztályt.* Ezzel az „egyetemes ember” legfőbb képviselőjévé tették. Micsoda végzetes szűkkeblűség! Szentséget nem ismerő együgyűség. De szó, ami szó: férfiasnak hatott, mint a plakátokon egy izmos, meztelen kalapácsos ember. Az új Héraklész.

Ellenben a költő sír, ha szerelmét elveszti. Kibeszéli érzelmeit, nem *tartózkodó*, ami férfiasabb. Fecsegő vadnyugati *bőst* ki látott? Szomszédasszonyok dolga a tereferé. Talán azért is lettem sok műfajú, s nem *csupán* verset írtam. Távolságtartóbb, titkosabb akartam lenni. A szűkszavú vagy a néma jelenlét erőt sugall. Nem pazarolja a szót, nem egyezkedik. Elszánt. *Szégyelltem a szégyent.* Ezért is hatott rám a „*férfias ideológia*”, a politika, az akarat pörésége,

amely által hamarabb úr lehettem körülményeimen, ifjú éveim számán... Sose felejttem el: tárgyalásom előtt magamban csak azért imádkoztam, hogy „méltóan viselkedjek”, *ne hozzak szégyent* magamra, se rokonaimra s főként barátaimra ne. Ez adta bátorságomat mindenekelőtt: félttem a szégyentől, megaláztatástól. Inkább olykor „vakmerőség-mezőkre” futottam át, mint mikor „fejjelem a falnak”. Másik ok, amiért a tárgyaláson a magam számára „normálisan” viselkedhettem, az, hogy meg tudtam tartani végig a *belső javító* látszatát, amelyben bizonyos fokig magam is hittem. Ez mégiscsak tompította durvaságukat, s így nekem sem kellett pánikba esnem. Ahogy egy arisztokrata saját rangja szintjéről beszél a vizsgálóbíróval, aki ugyancsak nemes, de esetleg nála kisebb – úgy néztem én hol partnerként, hol bizonyos fölényvel *ideológiai beavatottságom* „lőhátáról” a faggatómra, illetve – vallatómra. Így hát a tárgyaláson is „normális” voltam, ami akkor már bátorságot jelentett.

Igen: a férfiasság keresése átszővi életünket. Nőinkét pedig a nőiesség lázas kutatása.

Nos, mondom, Bukarestből 1953-ban Kolozsvárra mentem. Ha a fővárosban a „férfiszerepre” politikai olvasmányaimmal készültem mindenekelőtt (marxista könyvek), Kolozsváron ott igyekeztem folytatni, ahol Szatmáron abbahagytam. (Persze nem a ponyvára gondolok, hanem a Jókaikra.) A dologban mind mélyebbre mentem. Elsőként az anyanyelv, a történelem. Pszichológia. Logika, esztétika. Filozófia. Abban tehát, ami izgatott, amit szerettem. A *nemzettel* kapcsolatban minden. Ne feledjük: én csak az elemi iskolában (a bécsi döntés után) tanultam némi magyar történelmet. A románok – e szóval mindig a hatalmasokra utalok – kivették a tárgyak közül. Az egyházi iskolák államosítása után végképp semmi. Ebből az éhségből, eme szenvedélyből is született minden későbbi történelmi drámám. Abból, hogy kisebbségi sorban éltem, erre rádöbbsentem – s így számomra, számunkra még nagyobb érték a könyv, újság, iskola, templom, anyanyelv, história. Maga az emlékezet is. A kollektív memória.

S hogy a *művészi kísérlet* szenvedélye honnan? Erre is van magyarázat. A megelőzés vágya. És újfent a hiúságom. Elöl járni, mások előtt – időben. Kihívni őket, nehogy ők provokáljanak engem. Az akarat, hogy tovább emlékezzenek rám: lehetőleg mindig. Ebből születtek groteszkjeim, abszurdoid írásaim és színpadi játékaim is. És persze epikám. Sőt – mindkettőből (történelem és kísérlet) együtt – az *esszé*.

Az, amit most is olvashatsz tőlem, épp e percben.

Mindebből világosan kiderül: legjobban az izgatott, ami *volt s lesz*, ami van, azt némileg mellékesnek fogtam fel, *átmenetként*, amin túl kell esnünk, jutnunk. Ezért a jelent sokszor képtelennek, rémisztő voltában is kacagtatónak véltem. Nyilván: önvédőleg is.

A „*kísérletre*” elmondom életem egyik epizódját. Talán tizenkét éves lehettem, amikor megláttam Szatmár főterén a kirakatban egy parafa sisakot. Az expedíciós ponyvakönyvekből megjegyzett régi álmom... Augusztus vége lehetett. Addig kuncsorogtam, rágtam anyám fülét, amíg megvette nekem. Életem egyik első színházi előadására indultam vele szüleimmel együtt. Fehér vászonöltönyben s parafa sisakkal jelentem meg a délutáni előadáson. De oly borzasztóan néztek az előcsarnokban, sőt már az utcán is a velem egyívásúak, gúnyos megjegyzésekkel fűszerezve a látványt, hogy végül is a hónom alá csaptam. Hajadonfővel mentem haza. Kopaszra nyírt fejemmel, mint nyáron mindig... mifelénk, akkor. És mint a börtön idején.

Tehát megborzasztott egy kísérlet eredménye. Mégsem tudtam oly elszánt lenni, hogy dacoljak az egész világgal. *Extravaganciában* közel merészkedtem a bójákhöz, de sosem léptem túl ama határt, mert bár nagyon merész álmú, de valójában félénk gyerek voltam.

Már említettem, hogyan használtam *bátorságom felbujtására*, hergelésére a szégyentől való szorongásomat.

Igazából csak egyszer – 1956-ban – ugrottam át vakmerőn e határon. (S ez több és más volt, mint a parafa sisak!) Ekkor a világ is biztatott, a sokaság. Őket véltem erősebbnek, épp ott, és ők fejezték ki titkos vágyaimat. Úgy éreztem: ha ők velem, s én velük – nem történhet bajom. Felvethető-e, hogy „átálltam” közéjük? Hiszen elsősorban nem is szakadtam el tőlük Bukarestben. És oly közel volt még a gyermekkor minden emlékével, hogy a földrajzi távolság csak fokozta nosztalgiáimat. Kolozsvár, ismét a nagyobb magyar környezet csak felerősítette mindezt. Lehet-e, szabad-e elválni egy gyermeket történelmi, anyanyelvi gyökereitől? Már 1974-ben írtam az internacionalizmus *új janicsárjairól*. Sőt, később a régiokról is, a török-magyar világból (*Az ígéret ostroma* című darabomban). De még verset is. Látván ilyesmire példát, megromlott anyanyelvet stb. – meg se fogalmazva ezt – Bukarestben 1952 körül már szorongani kezdtem. Vége volt *az önfeledtség gyermekded korszakának*. A bukaresti magyar kolónia élete is feszélyezett. A magam számára belterjesnek, fülledtnek éreztem. Vissza a forrásokhoz! Ez a forrás viszont majd 1956 néhány órás, napos szabadságát – a sugárzó forrás feltörését ajándékozta életemnek. Meg is fizettem érte. És attól kezdve minden *kísérletem* (új és új „parafa sisakom”) egyre ravaszabb formát öltött. Nyilván hajlamom is lehetett rá. A közvélemény előtti „halálszaltókhöz” nem vagy alig látható védőhálót fontam. A véres igazságmag köré, amit olykor megneveztem – fabulát. Parabolát. Átívelő, nagystílű hiperbolákat. A parabola – tudhatjuk – védőháló. A példázatot az vegye magára, akinek inge, legyen az akár Nesszoszé is.

Eulenspiegel kópéságait szinte minden nemzedék eljuttassa: „Hölgyek és urak, avagy épp: elvtársaim! Ezt a gyönyörű festményt csak a jóízűsűek látják tulajdon szemekkel, a gyatra gusztusúak számára láthatatlan marad.” S az üres, fehér falra böktünk. Ugyan melyik uraság ne akarna a jó ízlésű hírében tetszelegni? Hát mindenki azt kiabálta: „Látom! Ó, de gyönyörű!” Ahogy egy másik mesében a király új ruhájának akarják látni, ami csak póreség. Nos, ez a parabolák lélektanához is kulcs. *Az igazi és az áltérők is egy táborba kerülnek*. A titkolózó összekacsint azzal, akivel *a létben osztozik...* a másik – a látszólag becsapott – pedig szemet huny, rájön: néha távolabb lát az, aki épp szemet huny, hiszen hosszabbítja hatalmát. Apropos! Hány híres jós, jóvólátó volt vak: a görög világból is tudjuk. Vak, ergo: lényeglátó. Belső látása volt. A jóslatok két- vagy többértelműsége, e belső szerkezet pedig szavatolja az igazmondást. Valamelyik jelentése diadalmaskodik. Így lesz a *többértelműség* jóslat és művészet közös becsülete. Meg a filozófiáé. Szavukon őket sosem vagy ritkán lehet fogni. Megszületik a *sikamlósság* ajzó kategóriája. Ilyen értelemben a világtörténet valóban „színház”, ahogy a latin szállóige és Shakespeare is mondaná.

Mindez megfelelt természetemnek, amely, mondom, félenk, hisz olykor szinte nyúl szívű voltam, netán éppen: gyáva. De mivel – láttuk – mindig huppan valamiféle ellensúly a „libikókára”: a sok elnyomásból az ilyen ember néha vakmerőbben tör ki. Ádázabbul. Akár fejjel is nekimegy a falnak. Ezért faltörő kosznak is használják némelyek. Nem ijed meg – akkor már – semmitől. És e vakmeréssel feledtetni és feledni is akarja „privát” önmaga és persze mások előtt minden szégyenét, megaláztatását. Nem tud *ennyire* vakmerő lenni az, aki úgyszólván minden percben viszonylag bátran viselkedik, mert számára ez szokott, s túl nagy erőfeszítés volna innen lendülni egészen magasra. Ez a kényelmes őszinteség, szinte rutinos, „hivatásos” bátorság világa. Energia nem halmozódik a másik oldalon. Adagoltan megoszlik, elhasználják. Nos, én magányomban egyszerre voltam merész és gyáva is. *Merész* vagyok egyedül maradni, de csak mert *félek* a sokaságtól. Ám a magány néha közösségért ordít. És ilyenkor válik vakmerővé. Jó őseim, szüleim épp ilyenek formáltak, és áldott szülőföldem, a Partium – s nevelővárosom: Szatmár – ilyené alkotott. A maga egykori tiszta utcáival, virágágyásaival, a református, katolikus és a minden templomokkal, s egyáltalán, bármely kertjével, lankáival, a széles, fénylő Szamossal. Egyszerre volt benne tunya tengés és feszítő

izgatottság. Nyüzsgés és lomha bámulat. Sár és vakító nyarak. Köldöknézés és délibáb. Mindez együtt volt Szatmár. A Szamoslát. Fölötte a Tiszahát, s a hegyen túl a Nagy-Alföld kezdődött. A Hajdúság. Ha Debrecen „kálomista Rómának” – Szatmárt némelyek „kis-Debrecennek” hívták. Az egyik „a vidék világvárosa”, a másik a „vidék vidéki városa” volt. Debrecen eme *végletességében* kiugró. Nem mindennapi. Szatmár pedig autentikus, épp sokféle lakosaival.

Ó, hány idegen csapat özönlött át e tájakon a sokformájú népvándorlások óta! De végül mi mégis itt maradtunk. Határa voltunk annak, aki főntről Erdély felé indult. Szellemi vámkapu. Északi volt ez, és keleti és nyugati egy időben. Erdély más tájaihoz képest. Felső-Partium. Bukaresttől a legmesszibb nagyváros, megyeszékhely. Hát közelednem kellett újra hozzá. S szüleimhez, akiktől eljöttem, némileg csalafintán. Kolozsvárra érve pedig vártak a „kincses város” csodái. Igen: e három város áldott s átkos terhével jöttem 1974-ben Budapestre. Szatmár, Bukarest és – Kolozsvár: az erdélyi fejedelmi és püspöki szellem örök városa – a régi Gyulafehérvár mellett és után. Mert ez mégis inkább a teológia városa volt... És a polgároké. Írástudóké. Nyomdászoké. Az első magyar állandó színtársulaté. Az első magyar nyelvűművelő – tudós – társaságé. A magyar szellemi elité és a polgárságé, melyet annyian megtagadni szeretnének a magyar történelemtől, holott épp e marxisták is írták: a reformáció polgárosodás nélkül nem lehetett volna. Erdély pedig a protestantizmus fellegvára volt. Hát itt újra megborzongatott a vallásos élmény, amit annak idején Szatmárban, Szatmárnémetiben hagytam, a Láncos Templom töviskoronát idéző, alacsony lánckerítésén belül. Vagy a németi negyed puritán templomában. Ott, a nemzeti himnusz költője, a Kölcsey vidékein. Károli Gáspárék tájain. Mindez nincs messze Zilahtól, ahol Ady iskolába járt. Ahol Wesselényi szobra magasodott. És Nagyváradtól, ahol Szent László királyunk hamvai nyugszanak. Ahol egykor nagy humanista papok – Vitéz János, Janus Pannonius – is éltek, és nemrég még legmodernebb magyarok műveiket és újságjaikat írták. Ám közel volt mindez a Nyírséghez is, ahol élt a legjobb Báthoryak szelleme, és tán a Krúdyé. Így a jobbra megszőpült, kellemesnek tetsző bukaresti *intermezzo* után Szatmár és Kolozsvár – s a szűkebb-honi tájak – minden magyar élménye találkozott bennem. Szatmár szűken számított tizenhat éve életemből, Kolozsvár nagyjából tíz esztendejével. Ahogy aztán furcsa mód visszahonosodásom („áttelepülésem”) után a budapesti évek (lélektanilag) sokkal inkább a bukaresti – körülbelül – tíz évet idézték. Életemben Kolozsvár és újra – másodszor – Bukarest között volt egy „*intermezzo*”: a börtön. Szomorú közbjáték: Szamosújvár. És a kényszermunka a Duna-delta mocsaraiban. Mint mondtam: hat év. Ehhez is a politika „segített”, mint ahogy „felutazásomhoz” Bukarestbe, hogy lássak és láttassam magam.

De nem volt-e természetes, hogy a bukaresti évek lelkemben valamiként majd visszaütnek? A böjt a csömör és telítettség ellen is való. Bukarest valamiként dús, tarka balkáni lakoma volt ifjú életemben. Bizánci, balkáni módon „kozmpolita”. Főként szemem s fülem számára az. S ízlelő nyelvemnek is. De elzárva nemzeti múltamtól – az internacionalizmus ketrecébe dobva. Csak épp nem vettem észre még – mint egy kis bölényborjú –, hogy ez végül is *rezervátumszerű ketrec*. Hiszen kicsi lelkem s testem számára mindez tágasnak tetszett. E tágasságérzetet – paradoxon – épp ez a jócskán belterjes, beltenyészetes magyar kolónia nyújtotta, amely magyar nyelven s részint szokásaiban élt. Itt ki-ki ismerte a másik intim ügyeit, sőt részese is volt annak. 1964-ben e „léthangulatomról” *Utolsó bölény* címmel két verset is írtam. Mert ez különösen 56 után válhatott ilyen világossá, hiszen a negyvenes évek végén, ötven elején még inkább „toborozták” e magyar kolóniát. Még frissek voltak az egymást nem vagy alig ismerő, bukaresti sorsra ítélt magyarok, kiket dobált, cserélgetett a hatalom. Közülük ki-ki más okból vállalta az elszigetelt fővárosi létet, hogy ezután csak „vendégül” és „felügyelőként” menjen haza a szűkebb pátriába. Küldött – „képviselő” – gyanánt. Hálátlan, „összekötő” szerepben. Bukarestben „jövevény” – odahaza „világcsavargó”,

sőt olykor „renegát”. „*Hídnak*” vagy pallónak vélték magukat a jobbhiszeműek. Hogy a hátukon járjanak, dübörögjenek. Néha tankok is. Hányszor küzdöttem később írásban-élőszóban e metafora ellen! Hogy *összettebben* lássák. Nem lehet népközösségeket *csupán* hídszerepre kárhozthatni. (Más dolog, ha ezt a maguk szellemi-erkölcsi-méltóságbeli *megtartásával* egyeztetni tudják, és e szerepből „fényesen” meg is élnek. Ha *minden szempontból* gyümölcsözik, s kifizetődő a közösségnek és nekik.) Mert egyébként a hidak alatt ölnék, a hidak alatt otthontalanok hálnak – írtam, mondtam egykor ez *önáltató politika* ellen, melynek nyomai ma sem múltak el, hisz itt-ott Pestről is támogatták, folyamatosan. Megismerni nemcsak a *hídon* „közlekedve” kell s lehet a másikat. A folyót átúszni is szokták. Hajózni. Búvárkodni. Helikopterezni. Hogy a másik partra érjünk. A *híd* nagyvonalúan átíveli a mélyt, mint viadukt a szakadékot. A híd még cölöpjeivel, lábaival se törődjék. Csak ha mállanak-rohadnak, figyeljen fel inogva.

A kisebbséget *teljesen* nem lehet átadni e szerepnek. Deformálja is. Ez önrendelkezés, szabad akarat dolga. A kisebbség ne legyen olyan, mint a *parlamenten kívüli ellenzék*, mely irigyen nézi a bejutott oppozíciót és ellenségesen a kormányzót vagy a kormányzók csoportját, akik végül is *együtt* irányítják az ország sorsát, amiből néki aligha jut dicsőség (bárha igaz: se szégyen). Mert nemigen kétséges: az ilyen pártok a legkisebb kisebbségek, vagy a diaszpórák pártjai. Azokéi, akik mindenünnen kiszorultak. Ők a szélsőségek melegágyai. Az anarchia televényei. Hiszen lelküknek a *többségi érzés méltósága* soha vagy csak nagy ritkán adatik meg. S ha többségből váltak kisebbséggé, csak sokára tesznek le, s nem mind, a visszaútról. Addig is kompenzálják magukat a kisebbségi göggel, olykor impertinenciával. Nem, egy *nagy kisebbség*, egy etnikai, vallási *nem* juthat – vagy az sem juthat – ilyen sorsra – mormoltam magamban.

A bukaresti évek, mint örök „háttér-élmény”, lassan helyükre kerültek bennem. De tudom, tagadhatatlan: *nem csak ez* volt az ok. Nem lett volna Kolozsvárra *kitörésem*, ha nem érzem, amit Petőfi halhatatlanul mondott: „*Sors, nyiss nekem tért!*” Bukarestből nemcsak a magyar sors elnehezülése űzött (megszűnt már a – különben sem sok „hatalmi felségvizet” zavaró – Magyar Népi Szövetség, bizonyos magyar lapok stb.), hanem vágyam is ösztönzött, hogy visszatérjek egy szélesebb „publikumot” kínáló, de mégis otthonosabb útra. Egy kicsit a „tékozló fiú” érzése is... Hogy az „élettanulás” mellett most már az iskolapadba is visszatérjek... Az „élet egyeteméről” egyszerűen csak az egyetemre. Nyomasztott már a tudatlanságom. Az oktatásból évek óta „kiiktatott” magyar történelemhez – vissza! A szélesebb körben használt anyanyelvhez, melyet nem csupán egy kolónia beszélt, ahol még a párválasztás is probléma, mint – az öreg kollégák mesélték – az illegalitás éveiben is az volt. Újra feltámadt bennem az, amit későbbi „filozófiámban” *a származás nyugtalanságainak* neveztem, ami egyben *kivételességérzethez* is vezethet. Szatmárból egy intimus fülledtség, némi – úgy hittem – *unalom* elől is futottam. Bukarestből – valójában – szintén. Hiába volt nagy, ha én jobbára kicsi körben éltem. Igen, ahogy visszatekintek: a belterjesség, beltenyészet mindig is nyugtalanított, noha otthonos is lehetett. Mintha úgy éreztem volna: *tágasabb „mezőkről” származom*. Persze: ezt nem mondtam ki, egy kicsit titkoltam önmagam előtt is. Részint Budapest felé is így indultam később. A származás nyugtalansága, igen. Héraklészben is – nem szólva Krisztusról – működött e hatalmas erő. Félig isteni, félig emberi származék. Valamiként minden halandó „félvér”, de Isten gyermekeinek tartjuk önmagunkat. A származás nyugtalansága a „honnan ered?”, „kitől van?” – az *élet titkának* megtudakolásáért érzett nyugtalanság. Ezért írtam le egykor: minden tudomány történelmi természetű, hiszen *eredettudomány*. A csillagászat a többiek között: hogyan lett a Glóbusz, az ember hazája? A *matézis* is az élettörvények *kiszámítható* vonásait kutatja. Egész későbbi *ismeretelmélet-etimológiai* – összekapcsolt – kutatásom a fentiekből ered. Először is – már korán – *nevem*

eredete érdekelt. *Romantikus* lévén szorongtam: jaj, a tények el ne rontsák ábrándjaimat! Minden gyerek vagy fiatalember – akár az ifjú nemzetek – szeretne minél előkelőbb, tán királyi, fejedelmi, de mindenképp *kivételes* származást föl kutatni. Ahogy az emberiség úgy hiszi: isteni természetű. Én se voltam kivétel mint gyermek s mint serdülő. Nem tagadom: volt bennem némi csalódás, amikor végül a latin *pasco* – a *legeltetni* jelentésű szóhoz jutottam mint lehetséges gyökérhez. Sőt – már jogászkodva is a *ius pascendi*hez, a legeltetési joghoz. (Lám csak, megvan a „tágasabb mező”!) Tehát vagy pásztor, vagy birtokos, vagy birtokos pásztor lehetett egyik éppen neolatin őszám, hiszen itt ki-ki oly kevert, mint legalábbis az Árpád-házi magyar királyok mindegyike. Pásztor-birtokos... szimbólumra jó! Az volt első névkapó vagy *névszerző* szépapám ükje vagy szépapám szépapja. Ez a konklúzió – emlékszem – tetszett nekem. Megtartottam hát végül. Így jutottam annak bonyolult bizonyításához is, hogy a *nomen est omen* korántsem „csak afféle” mondás, hanem mély ismeretelméleti és persze tapasztalati mögöttese van. Amennyiben minden név *sugallatot*, ígéretet, tiltást, tagadást, védelmet tartalmaz, ahogyan minden szó is valamelyiket. Viselője számára éppúgy, mint annak, aki hallgatja a nevet, szót, vagy éppen kiejti. S ez befolyásolja életútját is, túl azon, hogy a név kötelez, s ha „jó név”, zöld utat nyit etc.

Vissza hát... de nem Szatmárba, a származás ősi helyére, hanem a származás tágabb helyére, Erdélybe, Erdély kimondott s ki nem mondott fővárosába: Kolozsvárra. A tájba vissza, ahonnan a *politika ígérete* szakított ki, és lustán a felszínt kereső, gyermekded hiúságom. Vagy a nyugtalanság. Hogy egy Sárkány hátára ülve, akár sörényébe fogódzva is, de fent, felül maradjak.

Annyi bizonyos, hogy már 56 előtt halmozódtak bennem az ifjonti – inkább elszorított – lázadások, a „fenegyerek” indulatai. De e „fenegyerekség” – mondtam, s ezt sose tartottam szégyennek – nem lehetett volna a dédelgetettség nélkül. Még akkor is, ha később, „meguntam”, hogy itt jobbára – és kitűnőségek! – csak osztályokban (munkásság, parasztság stb.) tudnak gondolkodni, és nem *globális nemzetben*. Ezért lett számomra Illyés Gyula is oly nagy élmény: ő, aki túl tudott lépni mindezen... Nos, ami lassan felhalmozódott bennem – gyerekkortól –, 56-ban kitört. Ebben persze az is benne volt: *saját magam érdekében* már semmi közösséget nem akarok vállalni „ezekkel”. E szakítások, történelmi bontóperek nemcsak „elviék”, de mindig egyben önvédelmiék. Iksz és Ipszilon elvtársak tanai többé nem jelentik számomra azt, amit jelentettek. Vagy vélten jelentettek. Vagy ők hitték rólam, hogy egyetértünk. Történelmi *Nyílt tér* rovatokban közöljük az ilyesmit, bár látszólag „műben”. Renegát, vagyis áruló nem lehettem, ennek nem „kiálthattak ki”, hisz – mint többször szoltam erről – sose voltam párttag. Bár lehet, aprócska „csendestársnak” véltek, hangyányi *részvényesnek* e „nagy üzletben”, e mamutrösztnél, és ennek látszatát – megvallom – nem is mindig siettem elosztatni. Vagy nem elég határozottan mondtam nemet. Még börtön után sem, mert nemcsak féltékenységem, de a gyanakvás, ami kísért – kényszerített erre. Ugyanakkor azt is átélhettem már: némely időszakban – ha szükségük van rá – ők is komolyan akarják venni a „párton kívüli bolsevik” fogalmát. Ez később rafinálódott: „aki nincs ellenünk – velünk van.” De – Romániában mit nem adtunk volna az efféle rafináltságokért, amelyekben mégiscsak tolerancia bujkált. Ott azonban csak a nyers ravaszság, pimasz szemünkbe hazudás várt bárhol és bármikor. Vagyis: a rejtett jelentések itt finomabban csaptak be, egy kicsit magad is élvezhetted. Tehát: szívesen értettek félre minden más eredetű lojalitást.

Budapesten már kifejtettem egy-két barátomnak vagy többnek is: én a marxista terminológiát nemcsak azért használom, mert eléggé jól ismerem, így műveltségem része,

hanem mert tudom: ha valamit itt és most el lehet érni és egyáltalán – csakis „ezen a nyelven” lehet. E frazeológián belül. Márpedig számomra átjövetelem óta – mint ezt már 1974-es, de előbbi s főként azutáni írásaim is igazolják – a kisebbségi kérdés legelső volt, vagy az első között maradt. Ez volt a fő cél, melynek alárendeltem a zsargont. Természetesen e kérdést a létküzdelmeknek részint és olykor *mellé* is rendeltem, hiszen laknom, élnem, öltözködnöm kellett. S ott volt a család. Sőt a „nagyobb család”... Anyám, rokonaim, barátok s az erdélyiek...

Túl ezeken: nékem bizonyos mértékig *bálásnak kellett lennem*, mert bizony nemcsak itteni s szűkebb pátriámbeli barátaim, jóembereim segítettek átjövetelemben (és utána), de sok tisztességes, magyar érzelmű pártember is. Vagy minisztériumi, ami – akkoriban – lényegében ugyanazt jelentette. És nyújtották kezüket mások is: alsó és középszinten. Mégsem intézhettem el mindezt azzal: hiszen kötelességük! Vagy: könnyű egy-két embert segíteni, de a többi... Így bármennyire is szűkös lett volna tanácsai lakásom (Újpalota, Frankovics Mihály lakótelep) – őszintén hálás voltam, hiszen meleg volt, levegős, egészséges, világos. (Noha Kolozsvárott a györgyfalvi negyedben tágasabb volt, amit szintén egy ottani magyar volt „aktivista” kézjegyével kaptam, akinek egy könyvét szerkesztettem...) No de az ittenibe is belefértek kevéske bútoraink. A szívélyes Kortársnál első pillanattól dolgozhattam, ami el soha nem felejtendő. Én tehát már csak „illemből”, „jóérzésből” sem csatlakozhattam volna klikkekhez, pláne végletekhez, a szélsőség köréhez, még ha ezt kívántam volna is. De nem óhajtottam. Minden szélsőségből elegendő volt. Minden szektaszerű képződményből, ahol a világosabb s társadalmi osztályokon felüli értékrend megszűnik. Ahol akár vérségi, akár vallási, akár klánkapcsolatok szabják meg a hierarchiákat. Pláne: rejtező lobbik, maffiak. Egészséges „középutas” szerettem volna végül lenni, de nem „középszerű”. Ám ugyanígy visolyogtam a túl tágas értékrendek híveitől, akiknek száján ki nem hültek volna e szavak: emberiség, humánus, világ, Európa, noha egyébiránt nagyon kisszerű és -stíli, betegesen egoista érdekcsoportok diktálták nekik... Később a figyelmük részint megoszlott körülöttem, hiszen megszorodtak az áttelepülések. (Valójában inkább a repatriálások, a visszahonosodás... Csak épp a rezsim – ismét vesszőparipa-fogalmam – szociális-hatalmi eufemizációval a szó kevésbé veszélyes, megszépített alakját használta, hogy ne emlékeztessen arra, hogy emez „áttelepülők” az egykori Magyarország területéről jönnek a jelenlegi magyar haza vidékeire. E „zsargon-honosító” körök nyilván rettegetek is a román tiltakozástól, mint mindig. Mindez megkötötte a külpolitika kezét. Bukarest második Moszkva volt: a félelemforrás másik fővárosa, mely ma tán elsőnek lép elő.) Kicsit fel is lélegeztem: már ott és itt nem csak az én eljövetelemmel foglalkoznak. S különben is, túl sok dolgom volt, semhogy méricksélgessem, ki miért jött, ki mit hagyott hátra vagy akart otthagyni, netán priuszt, hogy mennyit, s mit kapott itt lakásban, egyebekben. Más kérdés, hogy mások különböző okokból emlékeztettek erre. Élőszóban és levélben is. Különösen az odaátiak. De kezdettől fogva felvettem a harcot, hogy miközben lebeszélhetik – sőt, ez ajánlatos –, de *ne ítéljék el* az átjövőket. Mert egyénenként, esetenként kell vizsgálni mindegyik ügyet. Csak semmi általánosítás! Ez mindig az előítélet televénye volt s lesz. Szabaduljunk meg az önmagunk iránti előítéletektől is... Ezek az emberek itt többet tehetnek s jobbra tesznek is a romániai (s erdélyi) magyarokért, mint szülőföldjükön. Hát akkor – ahogy az „amerikásokat” sem szidalmazták – őket is hagyják békén. Ha nem is gazdagok. Ezt hirdettem nemegyszer minden fórumon. Miközben hangoztattam: *az „otthonmaradóknak” a legnagyobb tisztelet!* Ám ők *se mind* a hősi „strázsa” miatt ülnek házuk tövében. Ezt az egyensúlytartást nemcsak megtettem – kötelességből, szívemből és eszemből –, de *meg is tehettem, helyzetemnél fogva*. Huncut vagyok tehát, ha nem így cselekszem végig.

Mi volt ez a „speciális helyzet”? A hatévi börtön (1957–63) után Dej haláláig (1965) nem várt sima út: fizikai és kishivatalnoki munkát végeztem. Pincebéli könyvraktárakban Bukarest bel- és külnegyedeiben. Még nem vettem vissza az írószövetségbe, s nem is kaptam meg a közlésjogot. Egy-két altruista kollégám (például B. A., azóta elhunyt szegény) kölcsönadta nevét, hogy műfordíthassak. (Teszem azt, Topîrceanutól, B. A. nevéen, néhány költeményt.) Ilyesmikkel egészítettem ki – akkori – igen szegényes jövedelmemet. De tolmácsoltam szovjet-orosz – s más – költőket is: épp bukaresti nejem nyersfordításai nyomán, hiszen én oroszul nem tudtam soha. S persze sokat fordítottam románból. A nyelvet már jól ismertem. Nem annyira Bukarest első korszaka, de a börtön s második bukaresti életem, román szerelmeim – családi és történelmi nyelvleckéket adtak. Így lettem műfordító.

Nem véletlen hát, hogy amikor végre be kívántam lépni a PEN Clubba is – már itt, Pesten –, valami olyasfélét írtam tagfelvételt kérő levelemben: vajon azok a „szovjet-orosz”, román etc. „szocreál” és „humanista” írók, költők gondoltak-e arra, hogy – részint – ha nem is „rabmunkának”, de önrehabilitáló szellemi kényszermunkának köszönhetik külföldi népszerűségüket, ha az megtermett végül is? Milyen érzés volt egykori raboktól („kényszermunkában”) *műfordítottnak* lenni? Nekik, akik, teszem azt, mindig csak arról írtak eddig, hogy a teáültetvény munkásának „forró verítékét issza” ama nyugati pohos úr, akinek verseit egyébként mások fordították édes anyanyelvre. Nem is egészen „rabkényszertől” hajtván. Igen: olykor voltak, maradtak bennem *plebejus ösztönök*, amelyek épp az álplebejus irányt lőtték – minnek is tagadnám. De a szabadságot, *mindenki szabadságát* jobban szerettem bárminél. Írószövetségi kizárásomról a döntés azonban még mindig érvényben volt. Ahogy az Ifjómunkás Szövetségből való kizárás döntése is, ahová természetesen nem kértem visszavételem. Egyébként írószövetségi és Irodalmi Alap-ügyeimben többen is közbenjártak, de főként régi és maradandó barátom, M. E., akinek familiája hajdan is – de börtön után különösképp – valóságos második családom lett Bukarestben.

Gheorghiu Dej halála után végre visszakaptam publikációs jogomat. Ám ez előbb csak műfordításokra szólt – *saját* nevemen. Afféle „bizalmi próbaidő” volt ez. Lássuk, mit tanult a fiú a „börtöniskolában”? Tanult-e kellő lojalitást? Pesten már csak azért sem kacérkodhattam túlságosan a „*szamizdattal*”, hiszen „nem léphetünk kétszer ugyanazon folyóba”. Engem egykor „Kolozsvár–Budapest” *kettős közlésért* néztek rossz szemmel, nem „Budapest–Washington” miatt.

Más szóval: ezt az utat már Romániában megjárta mostohább időkben. A takarómat senki se mérte helyettem hosszúra... Magam szabtam, de nyújtózkodásomat is hozzá. A teljes közlési jog után eleinte szabadúszó voltam. Meg is éltem viszonylag rendesen belőle, mégis tartozni akartam valahová. Talán, hogy kipróbáljam – ahogy le is írtam: *követ-e árnyékom feltűnés nélkül avagy feltűnően?* Próbálkoztam is, míg végül a Kriterion alkalmazott mint főlektort („lector principal”). Mert a lapok azért még ódzkodtak tőlem (hogy *belső munkatársuk* is legyek). Vagy inkább a kádereseik, nyilván „ellenforradalmi és nacionalista” múltam okából. Hiszen még Pesten is – eleinte – *árnyékom* feltűnés nélkül követett. De ez időben – *ott* – *árnyékom* még igen feltűnően koslatott nyomomban.

A Kriterionnál igen jól éreztem magam. Hála nekik is. Mint ahogy elhunyt barátaim porának: F. L.-nek, aki egyike volt azoknak, akik az átjövételre rábeszéltek, ügyködött is ebben, ahogy M. E. is. Kétszeri nekifutással sikerült átjönnöm. Először kérésemet visszadobták, amin nem is csodálkoztam. Másodszor – Bukarestben – egy jóindulatú, magyar érzelmű pártpotentát segített, hogy kérésem úgy és olyankor kerüljön Ceaușescu asztalára, mikor az épp esedékes külföldi utazás előtt – felszínes referálásra is – aláírkantja, amúgy sietősen. Ez a magas beosztású pártaktivista – ott nem „funkcionáriusnak” mondták – emlékezett rám még az ötvenes évek elejéről, abból az időből, amikor az Ifjómunkásnál „ifjú-

titánkodtam”. Ő akkor az Ifjómunkás Szövetségnek (román rövidítése UTM, Uniunea Tineretului Muncitor), ha jól emlékszem, egyik titkára volt. Egyszer ifjú újságíróként elkísértem választási útjára Székelyföldre. Még egyik beszéde szövegének is „odasegíttem”.

Most, lehallgatástól félve, tágas kertjében fogadott. Elmondtam néki velősen, hogy át akarok jönni. Előbb szeretett volna lebeszélni, de nem túl vehemensen. Talán *pro forma*. Ekkor támadt egy meghökkentő gondolatom: nyersebb, kategorikusabb leszek. Azt mondtam: „Nézd, kérlek, ismertek, tudjátok, milyen vagyok, fejjel a falnak rohanós, én itt csak árthatok, nemhogy használnék a magyarságnak. Ha netán *még egyszer* letartóztatnak, ez megosztaná a magyar közvéleményt. Azt a pártembert, aki kiállna mellettem, az erdélyi magyarság nagy része szívébe zárná, de pártja bizalmát elveszítené. Ha meg a pártálláspontot fújná – a magyaroknál népszerűtlen lenne. Mindenkinek jobb, ha kisegíttek. Előbb-utóbb baj lehet velem.” S mert korábról is meg volt puhítva, ezen eltűnődött. És becsületére legyen mondván – igazán segített. (Később persze igyekeztem, hogy adósa ne maradjak.) Azután még támadt is egy kis lelkifurdalásom, mert magamba nézve be kellett vallanom, volt részemről az egésznek némi zsarolási színezete is. Saját – úgymond – „fenegyerek-legendámmal” ijesztgettem. De régi mondásom: *a szakadék szélén nem fejtegetünk hosszú érveket*. Én pedig az új bukás és lebukás peremén éreztem magam. Így jöhettek végre át, 1974 februárjában, kérvényemen egy majdan kivégzett diktátor, Ceaușescu kézjegyével. Mindebben újfent volt valami hátborzongató. Mint persze a történelemben is – általában.

De miért kellett eljönnöm? Tények szerint...

A prágai tavasz – 68 – után Ceaușescu „jóban akart lenni” a magyar kisebbséggel. Nem óhajtott „bukaresti tavaszt” is, ami egyébként érthető. Hiszen ha hozzá is bevonulnának a „szövetségesek”, az etnikai kisebbségek szerepe „kiszámíthatatlan” (valójában inkább kiszámítható). Sőt, etnikai panaszai, rossz helyzetük is tán *indok lehet*, vagy ürügy is a bevonulásra. Hát engedett a gyeplőn. Régi magyar lapok indultak újra, megalakult a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa (etc.), az egykor megszüntetett Magyar Népi Szövetség helyett. Ha már az is – „bal felőli” – lecsúszás volt a Kós Károlyék – két világháború közötti – Magyar Pártjához képest – ez utóbbi egyenesen *züllés*. Hiszen minél inkább a többségi állam és párt szervezi a kisebbségek jogvédő formációit – annál távolabb esnek az igazi érdekvédelemtől. A farkas „szervez őrseget” a juhakol köré. Nyilván nem a farkasok, hanem a „medve” ellen. De túl ezen, érződött némi reális enyhülés. Ám ahogy távolodott az intervenciós veszély, úgy tértek vissza immár egyre hangsúlyosabban, keményebben, mindenre ráduplázva – a régi „konceptciók”. A *homogenizáció* monstruózus politikája eljutott a dühöngés korszakába.

De ez még mindig nem volt a „*Vatra*” és köreinek nyílt *pogrom*szítása és gyakorlata. Vagy a minden román pártban eloszló, egyre nyíltabban fasiszta szélsőjobboldal kardcsörtetése (lásd: „új parlament”). Hiszen a vasdiktatúrának, zsarnokságnak egyetlen *előnye* van a demokráciának álcázott, egyszerre bal- és jobboldali anarchiával szemben: *bármit* megtehetnek ugyan benne, de *nem akárhik*, csupán a diktátor és szűkebb körei. Itt főként a *szekuritáté* volt az, melynek temérdek tagja aztán *oszolj*-t vezényelve a román pártokban elvegyült. Amint egykor mondtam: ahogy a közlekedőedények más és más alakú üvegeiben az egyenletes nyomás azonos szinten tartja a folyadékot – így kell ezt is elképzelni. Az abszolút önkény idején mindenki ugyanattól fél. De ezzel egyidejűleg az antikommunista és egyben sovíniszta vagy épp fasiszta román így gondolkodhat a magyarokról: majd a „komcsik” elintézik őket, és ez ügyben viszonylag nyugodtan ül a fenekén. A régi „Vasgárda” helyett a „piszkos munkát” végezze csak el a Kommunista Párt. A külföld előtt is ők vigyék el a „balhét”. Így az – úgymond – román ellenzék egy része „tisztakezű” marad. Egyebek mellett ezért is veszettül hamis volt az a bárholi „magyar” nézet, hogy a románt is *ugyanúgy* elnyomorítják, mint az etnikai kisebbségeket. Ez az önáltató és *mást áltató* leszerelő szemlélet

évtizedekig tartotta magát. Még tán bizonyos körökben ma is. Egyszerű, hogy miért volt hazug. Mert ez az állam *ab ovo* úgy épült fel, hogy elnyomja az etnikumokat. Így egy románnak még nyomorúságában is több esélye volt, hogy valamire jusson, mindegy, milyen áron. A magyar ezt általában *semmilyen áron* nem érthette el. Meg aztán: ha egyenlőségjelet teszünk a kisebbséget és többséget sújtó elnyomás között, ez a lélek, a kultúra, anyanyelv, méltóságérzet cinikus, „anyagelvű” lebecsülését jelenti, hiszen az világos, hogy a kisebbség etnikai – politikai, szellemi stb. – intézményrendszere mennyire fejletlen maradt. A kenyérínség egyforma lehetett, de nem a lelki is. Hisz még az egyetlen párt neve is *román* volt. És mint tudjuk, ez *ott* nem volt „üres” díszítő jelző, mint előbb Budapesten. De hát ezekről a dolgokról írtam *A sírrablókban* még a *Conducator* halála előtt, mint ahogy egy „realista parabolában” az egész rendszer összeomlását megrajzoltam a hetvenes évek végén, a késleltetve (80) után bemutatott *A szélmalom lakói* című darabomban. (Már Magyarországon persze.) A „szélmalom gazdája” is késve dobja a „koncokat” ellenzékeinek – mindent elsodor az árvíz. Így hullt szét a Szovjetunió is. Meg a többi. Egyébként sejtéseimre, előérzeteimre – ami félig-meddig tudás is – mindig bízam valamit, sőt nem is keveset. Ahogy visszatekintek: jóslataim szép számmal – sajnos, nem sajnos, de – beteljesedtek. Egyébként, ha belegondolok, már „áttelepülésem” maga is jóslatnak tekinthető (1974-ben). Mintha azt mondtam volna: „Most jön csak az igazi kutyavilág.” (Elnézést a hőn szeretett ebektől.) Előérzetemet nem egészen az „ujjamból szoptam”. Már ott volt – még ha romános formában is – a „kínai orientáció”, a „kulturális forradalom” jelszó etc. (Románoson azt értem: itt egy rossz tendencia sose lesz olyan következetes, ami részint enyhítés, ám éppúgy ölthet „túlbugzó-habzó köpönyeget” is.) Büszke is voltam egy időben – ez is hiábavaló hiúság –, hogy én olyasmiket is meg tudtam írni, nemcsak Pesten, de Romániában is, még előbb, amit még a Nyugatra űzöttek és szököttek vagy az önkéntes számkivetésben élők némelyike sem... Részint azért, mert a távollét, a distancia szabadsága növeli ugyan a rálátást, tárgyilagosságot, de az egyszeri élmény hamvát is eltünteti, meg aztán – s ez a fontosabb: nem látják az árnyalatokat a messzeség miatt. A kínos mindennapi életet. E távolságot én – miközben „helyben” éltem – *művi úton* szereztem meg: a parabola, fabula, a groteszk stilizáció, az abszurd és abszurdoid vagy épp a szürreális által. Viszont én nem írhattam le *neveket*, mert az fejemre zúdított volna mindent. Mint ahogy még most is kerülöm a neveket, még a halottaknak is csak névjelét írom ki – itt és most –, gondolva a hozzátartozókra (mint előbb-utóbb más esetben is). Nekem börtön után soha, semmiféle „szabadság-jogosítványom” nem volt. (Azelőtt, láttuk: származás, ifjúságom.) Úgy kellett „többet ésszel, mint erővel” mindent megszereznem. Ezért is volt eléggé ostoba az ilyesmiken érzett büszkeségem, mert miközben igen ravasznak képzeltem magam, másfelől kifecsegttem, hogy „túljártam eszükön”... Aztán csodálkoztam, ha irigyem és gáncsolóm támadt épp elég, akik utaimat elállták más tájak és „pálmák” felé. Kifecsegttem büszkeségemet, igaz, legalább nem örültem bele a hallgatásba, mint az általam átírt Molière-hős, Sganarelle, a „botcsinálta doktor”, aki az én változatomban meghibban, merthogy nem mondhatja el senkinek: a szép és büszke „nőápolójával” együtt hált, mert ez a „kikiabálás”, „kibeszélés” botcsinálta doktorságával együtt vállalt titoktartásával éppúgy ellenkeznék, mint ahogy más erkölcsi törvényeknek is ellentmondana. (Persze: nőügyekben – például – igen diszkrét voltam, már csak azért is: a diszkrét orvosnak mindig lesz kliense.) De az is igaz: ha a kritika előbb megírja rólam, amit utóbb én mondtam el „művemről” – fecsegéseimre nem lett volna szükség. Summa summarum: több okból is szednem kellett a betyárbatyut. Főként azért, hisz – ahogy ezt említettem – engem már előbb elkezdtek újra támadni s „támadgatni” a román s a magyar sajtóban is (odaát).

Egy kitűnő magyarországi irodalmár emlékezett arra (rádióinterjúban, de a Kortársban ilyen szövegrész épp akkor nem jelenhetett meg), mit mondtam a 70-es években Kolozsvárott

néki: engem főbe lőni lehet, de még egyszer nem fognak börtönbe csukni. Ez volt eltökélt szándékom tehát. Túl azon, hogy nyugtalanságom *eladdig* is sugallta: *el innen!* De *konkrét* veszély nélkül s pláne lehetőségek híján talán sose szánom e lépésre magam. Hiszen ez az ügyködő igyekezetem akár újabb börtönrel is végződhetett volna, amitől pedig tán még a halálnál is jobban féltem. Mert nem tudhattam: amit egyszer sikerült betartani, egyetlen erkölcsi szabályt, amit magam elé állítottam, hogy: „utánam, az én vallomásaim alapján nem zárnak be senkit” – nem bizonyos, hogy másodszor is, a réginél jobban szorongva, gyengébb idegekkel, idősebb fővel is tisztelni tudom majd és éppolyan „önszigorral”... Félelmünk attól, hogy a jót, a szépet, igazat *nem tudjuk ismételni*: ez még jobban gátol működéseinkben. Tehát egykori méltóságom csorbítatlan képét is őriztem e „menekülés” által. S milyen furcsa: ez most szememben beleillett a férfiasságképbe. *A menekülés – a futás! – mint férfiasság.* A hasznos futás. Mert becsületét viszi, szökteti, „menti át” a férfi. Hiszen tudvalévő, ha a gyerekek, a fiúnak szélesebb férfiasság-mezőt kínálnak, ahogy a lányoknak is tágasabb anyaság-házat mutatnak példaképül – akkor talán nem hullnak, mondjuk, „a politika nagy férfiassága”, illetve „nagy termékenysége” (részint hamis) legendájának büvkörébe. Lépre nem mennek annyian... noha a politika reális és nagy hasznát belátom. Végül is: kikerülhetetlen természetét.

Igen, ma már tisztán látom: mentettem magamban nemcsak ambícióimat, de 56-ot is, noha tudtam jól: itt Pesten nem fogad mindenki tárt karokkal épp engem, erdélyi „ötvenhatost”. „Van nekünk elég – saját!” Épp engem, akit ráadásul nacionalistának, revizionistának bélyegeztek a „román elvtársak”. (Mert ők „szégyenbélyegnek” szánták.) Még a *párttagság* mint kettős kötés-kötődés lehetősége sem volt meg nálam, hogy azt mondhasssa valaki: igaz, hogy Erdélyből jött, de ott is tagja volt az internacionalista, a testvéri pártnak. Tudom, ez az itteni hivatalosság dolgát is megkönnyítette volna. Hivatkozási alap: *nem magyart, de kommunistát mentünk. Moszkva felé is „jó szöveg”, amikor Ceau̅escu már rég kiesett a szovjet piksziséből.*

Mondom: annál inkább elismerem, hogy bár velem kapcsolatban nem voltak efféle „enyhítő körülmények”, mégis – nyilván részint a lassan, de forduló világ, mely eztán *sebesen* gyorsult – s főként barátaim, jóembereim hatására – magasabb politikai szinten vállalták „nem könnyű” személyemet, s ez mégsem volt akármilyen, hisz én valóban *politikai menekült* voltam, még akkor is, ha alakilag semlegesén, „*pro forma* házasság” útján jöttem, amihez végül egy erősen magyar érzelmű, mélyen vallásos – katolikus – pesti leány segített hozzá. Tehát: mindent meg kellett tennem, mert már világosan láttam: ha nem épp azt a történelmi helyzetet választom, amikor Moszkva haragszik Bukarestre, Bukarest Budapestre és Budapest Bukarestre, ha megvárok egy lehetséges – nyilván: formális – kibékülést – az utam lezárul, örökre talán. Így akármilyen apró, de mégiscsak *borsszem* lehettem, amit a román politika orra alá törnek Budapesten. Mert akkoriban, s még sokáig, körülbelül ez volt a szint Pest részéről: külpolitikai borstörés vagy persze ennyi sem.

De mi is volt amaz erdélyi 1956, amit magamban vittem a határon át, amit nem vámolhattak el, s amitől – mert láthatatlanul, a lélekben belül bolyongott szelleme – útlevelet se kérhettek, hogy a költő Juhász Gyulát idézzem? Mert „szakállszárító” mondását („a forradalmak nem kérnek útlevelet”) életem úgy módosította: „nem is kérhetnek – hiszen odaátra, belül, a lélekben viszed.” Mint legtitkosabb ambíciódat s bármely aspirációt. Inkognitós lázadásodat. Az álruhás szabadságot. Mi is volt e dátum, mi maradt belőle bennem? Milyen *történelmi* impressziók? Közeledjünk körözve az Esemény felé... amelynek hullámaiba talán sose vetnéd (vetném) magam, ha nem volnék *önelégületlen*. Örök önelégületlen. Ha nem kínoznának, mint már előbb is, a *tudatlanság* emésztő s önmagam előtt is megszegyenítő érzései. Először is: politikailag. Mintha több nemzedéket kisémmiztek volna az Információk

Testamentumából. Persze olyan is volt, akit csak a Karrier útjairól tanácsoltak el. Volt, akinek múltját kellett letagadnia önéletrajzaiban, s ez szorongással töltötte el: mikor fedezik fel, hogy *állében* él! Álcásan végig. Ugyanakkor nemzedékeknek kell *olyan bűnökért felelniük*, amikről nem tehetek. *Igen, alig szólunk 56 lelki okairól!* Az *ígéretekben* való megcsalatkozás, a háború utáni lendület és az illúzióvesztés. *Mintha fiú- és lánykereskedő lett volna ez a világ!* Fényes pályát ígérgetve ezen rossz arcú alakok bordélyokba cipeltek, a fiúkat pedig ólombányákba rabszolgának... A *sokféle* elégedetlenség kis patakja egy duzzadó folyóban fogott össze, hogy egy állóvízben nagy vihart kavarjon. Persze a forradalmakban, lázadásokban, felkelésekben komoly szerep jut annak is, hogy *ez egyszer* a legnagyobb bűnbakcsináló Hatalom, maga a Fennálló Rend lesz a Bűnbak mindenért. Most az egyszer belekóstolhat, milyen dolog *még azért is felelni*, hogy én nem szeretem az orosz nyelvet, pontosabban: a rám kényszerített orosz nyelvet, mert régi irodalmát imádtam. De, mondjuk, *áthárítottam* még nyelvi antitalentumomat vagy féltehetségemet, közepszerűségemet. Persze akad olyan professzori nézet, katedra-politológusi, amely olykor a diákság szerepét ennyivel intézné el: néhány fickó hosszabb téli szünidőt akar, s így hosszabbítja meg. Túl sokat hiányzott az órákról etc. Rosszul teszik, akik a kísérő rúd „díszítményt” összetévesztik az épület fundamentumával, a szerkezeti arányaiban megmutatkozó ellentmondásokkal. De mi, akik valóban rajongtunk – persze később – a forradalomért, hisz akkor *csináltuk*, ugyanúgy rosszul tesszük, ha nem látjuk: a forradalmakban ott van az *áthárítás* eleme is, a felhalmozódott sok moratórium, saját *baladékaik* felhalmozódásán érzett türelmetlenségünk is. Még a halálfélelem is ösztökél: siess, cselekedj! Az időd véges... „valósítsd meg magad”. Ezek is ott kavarnak benned, revolúció...

Eljött hát 56 Kolozsvárra. Amit utána sokan elhallgattak. Még ma is. Mintha ott *magyar* 56 nem is lett volna, csak ez-az a román városokban. 56-nak ott „kisebbségi, etnikai színezete” volt. Hát nem csoda, ha ez az erdélyi 56 „senkiföldje” volt a történetírásban, amikor az volt 56 maga is. Leszámítva a párt „profi értelmezőinek” munkásságát. „56 – nálunk”, ezt a magyar politika 57 után *ezért*, a román pedig *azért* nem emlegette. Utóbbiak különben is minden kezdeményt maguknak szeretnének betudni. Viszont – mint egyik cikkemben jeleztem – az összes szovjetellenes megmozdulásokat le kell egyszer már írni. A németektől, lengyelektől a csehekig... a román 89-ig mindent. S akkor meglátják majd: a kisantant történelmi „értelmezés” szöge mennyire kibújik majd a zsákból. Mint már Temesvár történelmi szerepének értelmezése idején is történt. Minden ilyen eseményről úgy érezték – egyébként joggal –, hogy általuk a trianoni-párizsi *status quo* gyengítődik. Hiszen Trianon, Párizs és Helsinki segített meghosszabbítani a bolsevizmus „pályafutásait”.

Igen, eljött 56 Erdély városaiba: Nagyváradra, Marosvásárhelyre, Temesvárra, Brassóba vagy Szatmárra, Székelyföldre is. Nem volt város, magyarulakta, sőt még nagyobb község se túl sok, ahonnan ne tartóztattak volna le később valakit.

Már tudtam, mi az önfelszabadító vakmerőség, a kétségbeesett, ám ezerkilencszázötvenhatnak kellett eljönnie, hogy megtapasztaljam először s igazából: mit jelent az, ha *a mások bátorsága* felszabadít engem.

Azon az őszön az egymást átforrosító bátorságot láttam.

Azon az őszön nem egy szónok úgy beszélt, mint a vízbefúlót mentő úszómester: a dermedt sokaság szájába fújva-csókolva mondta el lázító ígét.

Azon az őszön derült ki számomra, mennyi szándék és cél gyűlhet egyetlen szabadságharc és forradalom zászlója alá. Etnikai vágyak. Társadalmiak. Vallási célok. Isten tudja, még mi

minden. Valahogy úgy, amiként a karmester egyetlen intésére megannyi hangszer a magáét fújja-húzza, üti vagy pengeti. Egyetlen intés zászlója alá sereglük annyi hang és dallamvariáció, harmónia és diszharmónia. Összesereglük – egyetlen művé.

Azon az őszön láttam először szabadságharcot, forradalmat, amely magából hatalmas hőt bocsát ki, s nem véletlenül hordozza nevében a *forró* s a *forrongás* szót, és a jelképe mindig valamiféle tűzláng.

De nem külső, parancsolt hevülés ez, mint a hódító világháború, hanem *önkéntes tűz*, mely belőled indul, s amelyet a másoké, a nálad is bátrabbak lángja megtehető.

Magamról beszélek, mert nékem *kellett* a legmerészebbek lángja, hogy még jobban áthevítsen, mert – közhely bár, de – bennem hamu alatt izzott a parázs. A sokaságnak, tömegnek kellett jönnie sebbel-lobbal, hogy a fülledt levegőt megkavarja, hogy szelet csapjon az áradat, s lefújja lelkeinkről a hamut. Azt, amit magam is fuvogattam ugyan még előbb, de tudómból talán lángolásra nem – csak egy-egy szikrára tellett. *Szalmaláng a magyar hevülés* – mondták rólunk sokszor. Így volt-e, s így lesz-e? Főképp. Most – 1990 után – éljük a bizonyító „nem” korát. Tudtuk-e tartósítani? És az „igen” korát. Mindenesetre: e megérzett világtörténelmi pillanatokban túllépünk ifjonti vétkeinken, sőt élemedett bűneinken is... Valamiként megtisztulunk. A *Purgatórium* fogalma mögött talán ilyen változások, változtatások képe munkál. A szabadságharc, a forradalom, amelyből hiányoznák a *katarzis*, elveszti a *megszenvedett* éden érzetét... Talán nem is igazi változás. Legföljebb negyed- vagy félforradalom. Mögöttes puccsok, piszkos paktumok mocsarába süllyed minden magasabb cél: ahogy láthattuk olyik szomszédunknál. A megbújt, a veszélyben elrejtőző ravaszság győz ilyenkor, írtam *A rejtekhely* című darabomban hajdanán. Ők viszont elveszítik – akarva – a testet-lelket átható, átítató élményt, amely nélkül nincs lélektisztulás.

Ám forduljak el az emelkedettségtől, a piedesztálról karonfogva lekísérem a szobrot: hadd tanuljon járni. A prózaibb, a szikár tények földjén.

Menjünk véle a régi pillanatba: a kolozsvári könyvkiadó szerkesztőségébe, ahol egymáshoz borulva és tapadva hallgattuk a magyar híreket. *Hallottuk* a forradalmat fülünkkel, de láttuk! Akkor valóban bűvölt a rádió varázsszeme, és mi is bűvöltük őt. Volt persze, aki rögvest címkézett is minden eseményt. Teszem azt, így: „Ez nem a sztálinizmus, ez nem Rákosiék ellen megy ki, ez nem forradalom.” Néki ugyanis forradalom itt csak a „népi demokratikus” volt – hátunkban a szovjet fegyverekkel. Ilyenkor szinte hajba kaptak a kollégák, sőt barátok... Olyan volt ez a kiabálás, mint az egyszerre külső és belső ördögűzés. De ott és akkor mind-mind a magunk orvosai voltunk. Ordításunkkal elrettentjük, kiűzzük a belenyugvás, közöny, a megalkuvás ördögét. Csak a lélek alkimistája tudná megmondani a dózisokat és komponenseket: mennyi mindebben a számítás és mennyi a bármin átzúduló lélek. Amikor már nem méricskéljük, tán késő is volna, hogy: „jó ez nekünk”, „mi lesz, ha...”, „az egyre nyíltabban sovinszta Romániában kell-e mindez az erdélyi kisebbségi magyarnak?” A tarka, „egyéneskedő” sokaság egyirányúsodik már: tömeggé lesz. Özönlik. Későbbi sorsunk bizonyosan sokakat elrettentett, ahogy – mondja lelkem plebejus zuga – Dózsák sorsa is a parasztot... És igen sokáig. Hiszen ez is volt a cél. Ám nekünk ott a társaságokban, *a rádiók tövén, a zöld hírek lombjai alatt* – kiabálnunk kellett. Ez még persze alig volt több, mint pusztá *szurkolás*. Biztatjuk a focicsapatot. Úgy üvöltünk, mintha a Puskásék lábaival mi rúgnánk a gólt.

Ám *történelmi epizodistaként* igaz belesodródásom, belesodortatásom vagy *magamat átengedő* belesodortatásom – megint csak: ki tudná az arányt? – később, egy-két nap múlva kezdődött csak el. Még októberben, ám bennem már az *évelő lázadó kedv* megint tavaszt érzett.

Hanem forduljunk a tények felé ismét.

Én nem voltam tagja a Bolyai Tudományegyetem említett, épp akkor alakuló Diákszövetsége szervezőbizottságának (ha jól emlékszem, ez volt a neve). Mint már szoltam erről, a szinte obligát – politikai- „himlőoltás”-szerű – Ifjúmunkás Szövetségen kívül, ahol egyszerű tag voltam, óvakodtam minden politikailag elkötelező *szervezettől*, pláne az egy szem párttól... Azóta is ekként cselekedtem. Hogy mégis megkértek diák kollégáim, szóljak hozzá az alakuló gyűlésen, annak egyszerű oka volt. Akkortájt már eléggé ismert ifjú költő voltam Erdély-szerte s Bukarestben is, úgy vélték hát: számíthat valamit a voksom. E felkérés – nyilván – hiúságomnak is jólesett. Nem akartam, s tán szorongtam volna is, utolsó lenni eme változásban. Sőt, mi tagadás, „túlértékelve” magamat, úgy éreztem: tartózkodásomban volna valami „rangon aluli”. Szóval: ki nem gondol saját jövőjére. S múltjára nem kevésbé...

Megígértem hát, elmegyek s hozzászóllok, de személyesen nem tudtam ott lenni. Úgy emlékszem, irodalmi estre mentünk az Utunkkal, Váradra – vagy Zilahra? Mégis inkább Nagyváradra, mert ott történt, hogy szóváltásom támadt egy régi vágású, magas beosztású pártemberrel, Sz. S.-sel (azóta ő is elhunyt). Ugyancsak az események értékelése körül támadt nézeteltérésünk. Ráadásul volt bennem egy „léggör” is, hát megereadt és élesebb, gúnyosabb lett a nyelvem tőle. Vagyis: nem voltam elővigyázatos. Ők pedig ez ügyben – úgy látszik – történetesen nem nézték le a *népi* – narodnyik, mai szóval: populista – mondást, miszerint: a gyermek s a részeg ember mondja meg az igazat. Vagy a latint: *in vino veritas*. A borban vagy más italban rejlik – s nem éppen filozófiai – igazság már azelőtt is okozott bajt nékem. Utóbb nem kevésbé. Szóval náluk a „részeg duma” vagy a „szeszkos vicc” nem számított mentő vagy enyhítő körülménynek. Voltak köztük – különösen a régiek körében – epebajos „ortodoxok”, karót nyelt „puritánok” is.

Summa summarum: hozzászólásomat végül is írásban adtam be a Diákszövetségnek. Ez később csak súlyosbította a helyzetemet, hiszen nem volt kibúvó, hogy netán félreértettek, jó szándékomat elnyomta a hangzavar, bakiztam és a többi. Hisz véleményem ott állt: „*fehéren fekete*”.

Emez írott hozzászólásom vajon ma hol lehet? Dohosodik a „szeku”, a törvénytörő levéltárában? Elégették? Szóval ebben általában csatlakoztam a diákság döntő többségének követeléséhez. Legalábbis én nagy többségnek éreztem bátor társaimat. Az általános pontok között szerepelt az egyetemi autonómia, ősi jog szerint ő a tudományok respublikája, szuverén, sérthetetlen, maga választja rektorát, és ott a diák valóban „*egyetemi polgár*”... Örök „vándorpontok”! Aztán: az orosz nyelv legyen fakultatív... Effélék. Nos, ezekhez fűztem saját javasolt pontjaimat, kérvén, szavazzák meg, s fűzzék az általános követelésekhez. Az első: a marxizmus–leninizmus, illetve a dialektikus materializmus *ne egyetlen, hanem egyike legyen az* oktató filozófiai áramlatoknak, tehát minden más irányzat kapjon kellő óraszámot. Mondanom sem kell: a „vádlók” lényegében jól olvasták ki a követelésekből a rájuk leselkedő veszélyt. Egyetemi autonómia? Állam a pártállamban. Az orosz nyelv ne legyen kötelező: a szovjetellenesség *fedőneve*. Így hát az én pontjaimat is valójában helyesen fejtették meg. Adva van egy állam, ahol egy a párt, egy az államnyelv, egy az államfilozófia, sőt a pravoszláv-ortodox (görögkeleti) egyház is államegyház, még a román görög katolikusokkal szemben is, hát még az erdélyi protestánsok s katolikusok ellenében... vagyis egy állam, amelyben már hol nyíltan, hol burkoltabban, de megindult – sőt Trianon utántól meg se szűnt – a *homogenizálás*... nos, egy ilyen államban az említett követelés persze hogy felforgató. (Minderre Románia ma teszi az alkotmány „koronáját”.)

A másik pont az egész univerzitásra kiterjedő irodalmi és nyelvapoló kör megszervezése, amelyben nemcsak a „*humán*”, de az „*egzakt*” szakosok is részt vehetnek. Emögött az a megfigyelésem állt, hogy a technika s bizonyos tudományok éppen a többségi államtól való teljesebb függőségük okán alkalmasabbak arra, hogy lemorzsolják a magyarságot. Megosztván

– beolvasszák. Nos, egy olyan államban, ahol még az iparosítás is a homogenizálás egyik legpimaszabb eszköze volt, világos, miért veszedelmes ez a követelés. A diákokat beoltaná ellenszérumokkal, hiszen nincs magyar történelemoktatás, nem volt már régóta. A harmadik pont: a magyar diákokotthonokat ne illegalistákról s román emberekről „kereszteljék el”, hanem magyarokról. Így például a két magyar leányotthon neve Zrínyi Ilona és Kaffka Margit legyen. Ez is a tompuló magyar történelemtudatot lett volna hivatott élesíteni.

S még egy-két apróbb javaslat.

Nos, a majdani – 1957-es májusi – tárgyalásomon a kolozsvári katonai törvényszéken ez volt a fő vádalap ellenem. Persze anélkül, hogy elmondták volna az igazi, a történelmi vádindítékokat. Úgy általában: „magyar nacionalizmus”, a később megszűnt háromszázhuszonhetes cikkely szerint: *közizgatás*. A „nacionalizmus” *éppen számukra* – bagoly és veréb! – bűnös és bűvös szó volt s maradt. Valójában durván *azonosították* a sovinizmussal, a jogtalan hódítással, vak nemzetgyűlölettel, sőt olykor a fasizmussal, fajelmélettel is. Ez az égbekiáltó hamisítás körülbelül olyan, mintha egy nyugati szociáldemokratát egy keleti bolsevikkal akarnánk összetéveszteni. Abban a törvényben *a tetszőleges értelmezés szabadsága* úgy munkált, hogy ezt az értelmezést csakis a kommunista párt, a marxista-leninista eszme kiváltságosai végezheték el. Nem tudok „vadabbul liberális” értelmezést elképzelni, mint azt, hogy esetenként egy félig ártatlan székely- vagy egy Mórlicka-viccből azt a következtetést vonják le: az illető rezsimmelenes. Pontosabban: ők már a kimondatlan szándékot is büntették. Mert az okosabbak érezték, a nagy többség ellenük van. Ergo: bárhova lőnek, mindenütt „bűnöst” vagy potenciális bűnöst találnak. A szórásba bárki belekerülhet. Nálam csőstül találhattak más „támpontokat” is. Az „*életfelület*” nagy volt, széles. Társasági. Alkalmasnak látszott ifjú életem tán még az írók „izgága kasztjának” megijesztésére is. Ezzel bizonyosan számoltak a törvény- és ítélethozók. Sőt a vallatók („vizsgálóbírók”) is. Házkutatáskor, illetve testi motozáskor találtak nálam néhány kéziratot... Egy szeptemberi cikket az *egyetemi reformról*, arról, hogy a *szovjetben is vannak* hasonló törekvések, sőt – csak részint önvédőleg, némileg őszinte reménnyel – a „marxizmus reneszánszáról” is beszéltem. Hiszen már a „nyári katonaság” ideje alatt is ejtettünk effélékről néhány szót a bátor fiúkkal. Mert a Bolyai diákságára – s rám is, mint erről hosszabban szoltam – nagy hatással volt – ha jól emlékszem – a két évvel azelőtti, „*debreceni vendégjáték*”. Amikor a Kossuth Lajos Tudományegyetem kultúrgárdája előadást tartott Kolozsvárott. A cikken kívül volt két friss vers is a zsebemben: 56-ról. Egyik éjszaka írtam őket. E strófák *általában* siratták Magyarország sorsát, zsoldáros és krónikás hangon, testvérharcot emlegettek, és előfordult bennük Szent István neve. (Ezek is *náluk* vannak, ha vannak.) Idézni nem tudom őket, „szabadversek” voltak, nehezen memorizálhatók. S mivel nem olvastam fel sokszor, nem is jegyeztem meg. Mindenesetre az akkoriban magam számára kitalált *archaizáló verseim* sorába illeszkedtek. Valószínűleg ebből eredően az én esetemben még az Erdéllyel kapcsolatos „revizionizmus” szó is elhangzott a vádban. Ez utóbbi természetesen *akkor* hazugság volt, hiszen én úgy láttam: a történelem (pontosabban: a nagyhatalmak) – legalábbis egyelőre – oly mereven döntötte el a kérdést, hogy még magam előtt is titkolódzva gondoltam hasonlókra. Sőt: még *itt* a hetvenes évek végén, nyolcvanas években sem mertem volna nyíltan Trianon-(ergo: Párizs)-ellenes kijelentéseket leírni, ha nem tudtam volna, hogy Lenin „imperialista, rabló békének” nevezte, nyilván a szovjet veszteségek okán. Tehát ezzel az eggyel hazugul vádoltak. De mint mondtam, ez törvénykezésüknek alapelve volt: nem baj, ha még nem követte el, előbb-utóbb elkövette volna, ha most nem is – megérdemli. Egyfelől tehát bűnös, tágas „nagyvonalúság” – másfelől a legfülledebb „sárréti” értelmezés. Úgy látszik, ez tartotta őket „egyensúlyban”.

E vádakhoz kapcsolták a tanúk vallomásait, akik „letartóztatásban voltak”, sőt némelyiket már el is ítélték. Hiszen a diákság legbátrabb vezetőit még az őszön letartóztatták. Mivel én nem voltam vezető, hát „futni hagytak”, nyilván azért is: kíváncsiak voltak kapcsolataimra, és ügyemben talán még egy-két vezető író és professzor véleményét is ki kellett kérni. Vagy tán alkalmat adtak nekem a „megjavulásra”? Nem tudom. Mindenesetre éreztem, követnek, meg néhány lányismerősöm is jelezte: érdeklődnek rólam. A „szeku” és az ördög sose alszik. Ilyen hangulatban mentem el arra az írószövetségi ülésre is, amelyen a „parancsolat” szerint, de kifelé „önként, szabad akaratból” el kellett ítélni az „ellenforradalmi” magyar 56-ot. A közös nyilatkozat fogalmazási vitájában alig szóltam közbe. Jobbára néma voltam. Egy kolléga meg is jegyezte: „Mért hallgatsz? Nem szeretjük a karakán lapítókat.” Ezzel lelkembe döfött, de mit szólhattam volna? Hogy: hiszen én fél lábbal már a börtönben vagyok, jó volnék én nektek? Használna ügyeteknek vagy a vélt ügynek az én aláírásom? (Láttuk: átjövelelem előtt már nem féltem az efféle érveléstől. Úgy látszik: tanultam.) Ha pedig lényegében megrettenve és fásultan is csatlakoznék, ezt a mindenható párt úgy értelmezné: persze ismét a *priuszát* akarja elfödni e sietős igennel. Ha pedig nem írom alá: ez notóriusság, tüntetés, kutyából nem lehet szalonna. Beismerem, „önzön” a magam valamiféle tisztességét óvtam inkább. S valójában az a *mindegy* diktálta döntésemet, amelyről József Attila írta maradandón: kiterítenek így is, úgy is... Az örök Mindegy ismétlődő helyzete. Illetve a Mindegyen belül választottam a *kevésbé-mindegy* leheletnyire különböző kis árnyalatát. Hallgatásom, alig-szólásom tehát nem volt beleegyezés, csak végletes patthelyzet. Eldönthetetlen. Abszurd! Mert valóban, s erre is megesküszöm: *fogalmam sem volt, mi lenne jobb, ha egyszer: egyik rosszabb, mint a másik. Csakhogy: melyik itt és most az egyik és melyik a másik?* Ha ez a majdnem-eldönthetelenség és mégis döntéskényszer nincs, szinte biztos: én is aláírom, mint a többiek, akik – egy-két elfajzottat leszámítva – valóban azt szerették volna, ha ezzel a magyar kisebbség lojalitását mutatják meg, ami által a hatalom jóindulatúbb lesz, és némi jogokkal viszonzozzák a lojalitást. S talán írókat, értelmiségieket is megmentenek. Magukat is persze. Hogy erre a mindenkori Romániában mennyire volt, van s lesz garancia, arról most nem szólnék. A történelemben búvik a példatár. Arra sem vállalkozom: mennyi volt ebben *részünkről*, magyar részről az önámítás. A pillanatnyi túlélés, a *modus vivendi* elsődleges vágya.

Mindez más lapra tartozik. Az viszont bizonyos: az erdélyi (a romániai magyar) irodalom is *általában* többet és fontosabbat tett a megmaradás, önmegtartás érdekében, mint az e századi politika legtetemesebb része együttvéve (mínusz a Kós Károlyék politizálása, de hát az is félig literátori politikának mondható).

Aki tehát az irodalmi élet általában nemes vonású arcát egy-két szőrös bibircsók alapján ítélné meg – súlyosat vétkezne. Az efféle gonosz vagy gonoszkodó megítélés főként azok érdeke lehet, akik főbenjáró bűnöket, nagy vétkeiséget mentegetnek, és nem azon tisztességes, magyar érzelmű volt párttagoké (ez a nagy többség), akiknek szeme már kezdett nyiladozni, míg aztán megint hunyorogni vagy éppen szemet hunyni kellett. E nyíló szemtől gyakorta sajnos többre nem futotta, csak néhány összekacsintásra, csippentésre a szemek sarkából.

De a tanúvallomásoknál hagytam abba.

Azokból kiderült: egy-egy univerzitásbeli diákmulatságon vagy kiskocsmákban nemcsak magyar népdalt, de zsoltárt, kuruc és Kossuth-nótát is énekeltem, sőt egy ízben a cigányt rá akartam bírni: húzza el a Rákóczi-indulót (ami tán csak Magyarországon volt hasonlóan nagy büntett). Szóval efféle vádak „kiegészítő színként”, hogy a *büntetőjogi ornamentáció*, „garnírung” – díszítés – tökéletes legyen. Arra már nem akartak gondolni: az ember legénytoborzó kuruc nótát aligha s csak a legritkább esetben énekel egymaga. Minek is feszegették volna? A letartóztatási „emberfej-kvóta” a magyarság köréből nagyjából már

megvolt: aránytalanul nagy, sőt óriás (mint a Tito-ügy után a „szerb-kvóta” is). Ők már – ahogy később megtudtam – ötvenhat előtt (nem is kevéssel) a román térképen kijelölték a lehetséges „ellenforradalmi körzeteket”. S ezek szinte kizárólag magyarlakta városok, falvak és vidékek voltak. Készültek tehát. A „*fasiszta nemzet*” kissé megkopott bélyegét felváltotta így az „*ellenforradalmi nemzet*” bélyeg, s ez sokáig jól jött a fejét titokban összedugó, soha meg se szűnő, csak hibernáló „kisantant” köröknek.

De hogyan esett meg a letartóztatás?

Mint pedzettem, jó ismerőseim körülbelül novemberben „súgták meg” először, hogy a „szervek” *érdeklődnek utánam*, ha még nem sejtettem volna, s innentől kezdve életem egészen a következő márciusig csupa feszültség, szorongó utazgatás. Órákra alig jártam. Vagy újfent. Mintha a kiutat, a nem létező egérutat kerestem volna bukaresti barátaim (például M. E. s mások) társaságában... De sem akkor, sem a börtönben nem segíthettek rajtam. Láthatatlan és látható *ostromgyűrűben* éltem tehát, mint mindig a kisebbség, amelyhez tartoztam s végül is: tartozom ma is. Enyhe túlzással: megkönnyebbültem, amikor letartóztattak. Így már az esetleges gyanú is elhárulhatott fejem felől: „miért jár ez még mindig szabadon?” Az is valószínű, nem siettek, mert azért nem akarták „magyar elvtársaikat” *mindenben* megelőzni és felülmúlni. Kivártak.

E hűvös márciusi délelőttön – 19-e, kedd és 57 volt – a humán szakosok épülettömbjei, a *Marianum* felől elindultam a Szamos-híd felé. Az egyetemi cukrászdában (kávézóban) kötöttem ki, ahová néhány kollegina társaságába egy asztalhoz leültem. Egyikük ismét megsúgta: „faggattak felőled”. Nemsokára asztalunkhoz lépett egy hölgy, a dékáni hivatal titkárságáról, s azt mondta: legyen szíves egy pillanatra. A pult felé indult, ahol két civil férfi álldogált, akik magyarul közölték: menjek velük, „véleményezést” kell adnom bizonyos emberekről. Elsápadtam. Nem volt nehéz kitalálni, hogy ez mit jelent. „Megengedik, hogy a kabátomat felvegyem?” – így én eléggé fakón. „Jó, de az elvtársnőknek ne szóljon.” A lányok azonban észrevették „színeváltozásomat”. „El se búcsúzol?” – kérdezték már-már a szimbólum határán. „Minek? Mindjárt jövök” – válaszoltam én. Éppúgy, mint a később látott *Egy óra múlva itt vagyok* című magyar tévésorozatban. Csak ott egy illegalista mondta (pedig igazán nem konzultáltam a szerzővel, hacsak a történelem helyzetei nem beszéltek össze). Nos, ez a „mindjárt” éppen hat évig tartott. Az egyik mellékutcában fekete, függönyös gépkocsi (azt hiszem, Volga) várt. Csak ekkor mondták, hogy „le van tartóztatva”. Mutassák a parancsot – kértem inkább gépiesen tőlük. Egy kapualjba vontak (a dékáni hivatalból a nő már nem volt velünk), és ott megmutatták a papírt. „Fognak ezért maguk még önbírálatot gyakorolni” – mondtam, igyekező a „bennfentes” magabiztos hangján szólni, mert most már csakis a magam bátorságára voltam utalva. A mások bátorsága – az enyéim bátorsága – eltűnt életemből. A mások bátorságát, a bátorságokat letartóztatták vagy felakasztották, főbe lőtték... Magamra maradtam. Önvédő módszeremmel.

Négyszemközt kisebb-nagyobb ravaszkodásaimmal. A cselezni tudással, taktikázgató érzékemmel, ha volt. Pőre emberi tulajdonságaimmal. Egyszeri létezésem társaságára ítélve és bízva. Kvalitásaimra, ha voltak.

Nem, már nem állt a hátam mögött senki, semmi. A szent indulattól táltos tömeg, se bátor fiúk, barátok, kollégák, szegénysorsú szüleim, saját újságíró múltam.

Senki és semmi nem állt a hátam mögött immár.

Csak az árnyékom néha. És az ór. A tömlöc öre.

Részletek az író hagyatékban maradt önéletírásából.